

Економіка та управління національним господарством

<https://doi.org/10.36818/1562-0905-2024-3-8>

УДК 338.43.01(477)

JEL Q10, O18

С. О. Іщук, О. В. Ляховська

Тенденції розвитку економіки сільського господарства України в умовах війни: регіональний вимір

Верифіковано тренди показника частки базових видів економічної діяльності у валовому внутрішньому продукті України впродовж 2010-2023 рр. Наведено відомості щодо втрат, завданих повномасштабною збройною агресією росії українському сільському господарству, у розрізі основних активів і статей непрямих збитків. Висвітлено результати досліджень забезпеченості персоналом і впливу його нестачі на діяльність підприємств у 2021 та 2023 рр. за видами діяльності. Проаналізовано значення індексу сільськогосподарської продукції рослинництва і тваринництва в Україні в регіональному розрізі. Проведено структурно-динамічне оцінювання посівних площ сільськогосподарських культур у регіонах України за період великої війни. Діагностовано зміну обсягів виробництва (валового збору) сільськогосподарських культур у натуральному виразі в кореляції зі зміною посівних площ і урожайністю. Виявлено стійку тенденцію до збільшення частки підприємств у виробництві продукції тваринництва. Установлено, що, попри загалом негативну динаміку поголів'я корів в Україні, переважна більшість регіонів продемонстрували зростання обсягів виробництва промислового молока завдяки підвищенню продуктивності. Показано дієвість інструментів державного стимулювання розвитку вітчизняного агросектору в умовах воєнного стану та в перспективі повоєнного відновлення.

Ключові слова: сільське господарство, економіка, регіони, виробництво, розвиток, рослинництво, тваринництво.

Постановка проблеми. З огляду на сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку цього виду діяльності сільське господарство традиційно є базовим сектором національної економіки, а виробництво та переробка зернових і олійних культур є ключовими сегментами вітчизняного АПК, оскільки відповідна продукція гарантує продовольчу і, певною мірою, економічну безпеку держави. Водночас Україна володіє колосальним виробничим і експортним потенціалом у названих сегментах. Попри значні втрати, яких зазнало сільське господарство внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, цей сектор економіки демонструє тенденцію до відновлення, проте просторова архітектура сільгоспвиробництва, зокрема в регіональному розрізі, зазнала відчутних змін.

Аналіз останніх досліджень. Стратегічна важливість сільського господарства для забезпечення соціально-економічного розвитку актуалізує проведення наукових досліджень за цим напрямом. Наприклад, комплексне оцінювання функціонування в Україні агропереробних виробництв крізь призму ресурсного забезпечення їх у регіональному вимірі проведено в [1]. Детермінанти економічного розвитку українського сільського господарства окреслено у [2]. У [3] проаналізовано сучасний стан і основні проблеми діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного часу, а також визначено причини, які стримують розвиток і уповільнюють темпи відновлення аграрного бізнесу в Україні. Стратегічні напрями регіонального розвитку сільського господарства в Україні визначено в [4]. У [5] досліджено роль міжнародного співробітництва в розвитку аграрного сектору економіки, а в [6] проаналізовано зв'язок між політикою реалізації стратегії сталого сільського розвитку Європейського Союзу та можливостями її впровадження в Україні.

© С. О. Іщук, О. В. Ляховська, 2024.

Метою статті є оцінювання тенденцій розвитку економіки сільського господарства регіонів України в умовах повномасштабної війни.

Основні результати дослідження. У 2021 р. на сільське господарство припадало понад 17% зайнятого населення в Україні і 10,89% валового внутрішнього продукту (ВВП). Тобто до повномасштабної війни цей вид економічної діяльності (ВЕД) був другим після торгівлі за внеском в українську економіку, проте за підсумками 2023 р. став лише четвертим (рис. 1). Такі структурні зміни пояснюються суттєвим погіршенням упродовж 2022-2023 рр. динаміки сільськогосподарського виробництва (-18,4% ВВП у фактичних цінах) порівняно з іншими ВЕД, зокрема переробною промисловістю (-3,8%), торгівлею (+11,3%) і держуправлінням (+430,4%).

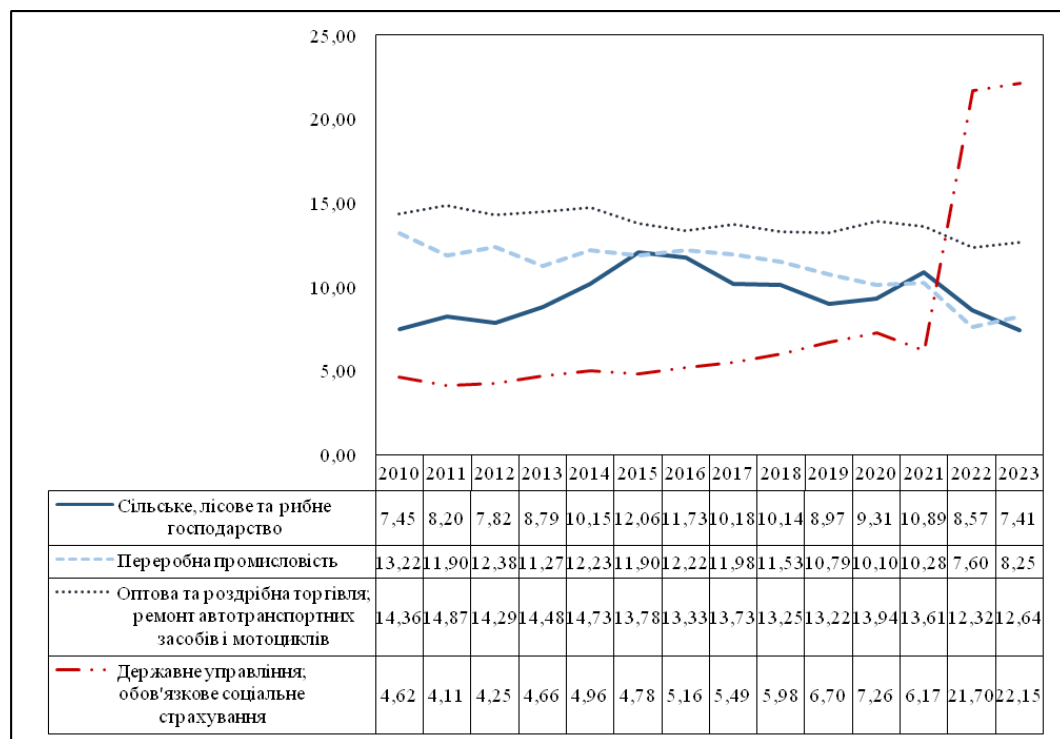

Рис. 1. Частка базових ВЕД у ВВП України (у фактичних цінах), %

Джерело: розраховано за даними [7].

Війна завдала величезної шкоди сільському господарству України. За даними Світового банку [8], на 31.12.2023 р. загальні втрати аграрного сектору національної економіки, спричинені війною, становили 80,1 млрд дол. США. Сума прямих збитків від втрати активів, зокрема руйнування Каховської греблі, часткового або повного знищення сховищ, рибного господарства та аквакультури, багаторічних посівів, вимушеного забою худоби, а також знищення і крадіжок виробничих ресурсів та продукції оцінюється в 10,3 млрд дол. США. Найбільшу частку (57%, або 5,87 млрд дол. США) загального обсягу прямих збитків становили втрати від пошкодження та знищення сільськогосподарської техніки (машин і обладнання). 3,71 млрд дол. США (або 36%) утрат сумарно випало на крадіжки виробничих ресурсів (18%) і пошкодження складських приміщень (18%). Інші втрати активів становили ще 0,72 млрд дол. США (або 7%).

Окрім утрат активів, агросектор України зазнав непрямих збитків ще на 69,8 млрд дол. США, які містять недоотриманий дохід сільськогосподарських

виробників і збільшення собівартості продукції. Ці збитки спричинені зменшенням виробництва продукції рослинництва (49% загальних утрат) і тваринництва (8%), зниженням закупівельних цін на орієнтовані на експорт агротовари (35%), зростанням витрат на виробничі ресурси (6%), скороченням виробництва багаторічних культур (1%) і витратами на рекультивацію пошкоджених земель (1%). Порівняно з лютневими оцінками 2023 р. ці збитки зросли в понад удвічі.

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), 25% сільського населення України, зайнятого в секторі сільського господарства, через війну припинили свою діяльність або знизили обсяг виробництва, а в регіонах, які найбільше залежать від сільського господарства, ця частка сягає 40% [9].

Утрати українського сільського господарства, спричинені значними руйнуваннями виробничих потужностей та інфраструктури, порушенням логістики, зменшенням економічної та споживчої активності на внутрішньому ринку, негативно вплинули на умови й середовище функціонування сільгоспвиробників. Зокрема, у період від 24.02.2022 р. до лютого 2024 р. внаслідок руйнувань відбулося скорочення потужностей зберігання агропродукції на 19,5% (не враховуючи ті потужності, які вціліли, проте є недоступними через окупацію) [10]. Найбільше постраждали від війни елеватори на сході й півдні України. Окрім того, значна частина підприємств-партнерів у сегментах продажу, переробки продукції, постачання сировини та ін. припинили свою діяльність. Наприклад, ринок добрив в Україні впродовж 2022-2023 рр. скоротився на 50-60% порівняно з 2021 р. [11].

За підрахунками Світового банку, загальні потреби у фінансуванні відновлення та реконструкції аграрного сектору національної економіки впродовж наступних 10 років становитимуть 56,1 млрд дол. США [8]. До цих потреб належать такі: витрати на реконструкцію або заміну пошкоджених активів (9,4 млрд дол. США); витрати на підтримку негайного відновлення виробництва (6,1 млрд дол. США); витрати на підтримку довгострокового відновлення виробництва для поглиблення ланцюгів формування вартості та збільшення доданої вартості в аграрному секторі (35,5 млрд дол. США); витрати на покращення стійкості виробництва та підтримку державних інституцій, включно з підтримкою ініціатив, спрямованих на прискорення вступу до ЄС (5 млрд дол. США).

Нестача елеваторів, недостатня кількість добрив, необхідність пошуку нових партнерів і постачальників в умовах загального зниження ділової активності в країні, а також проблеми з доступністю до енергоресурсів, водопостачання, мастил і палива спричинили значні труднощі у веденні сільськогосподарської діяльності. Водночас суттєво зменшився внутрішній попит на сільгосппродукцію та активність ринку, оскільки війна супроводжувалася значними міграціями, передусім зовнішніми, наслідком яких стало скорочення чисельності населення України на 18,61% (за оцінками МВФ, до 33,37 млн осіб). Останнє спричинило гостру нестачу робочої сили, проте до кінця 2023 р. ситуація із забезпеченістю кадрами сільськогосподарських виробництв стабілізувалася. За даними Державної служби зайнятості, на 01.05.2024 р. на одну вакансію в сільському господарстві припадало приблизно чотири шукачі роботи [12].

Утім, опитування роботодавців свідчать, що порівняно з іншими ВЕД сільське господарство хоч і відчуває нестачу персоналу, але це суттєво не стримує діяльність товаровиробників (табл. 1). Сьогодні проблема забезпеченості кадрами в агросекторі має інший характер. Переважно це структурні зміни в наявному персоналі – усе більш відчутною для сільгоспвиробників стає нестача чоловічої робочої сили, основними причинами якої (за даними опитувань) є міграція та мобілізація.

Таблиця 1

Оцінювання забезпеченості персоналом і впливу його нестачі на діяльність підприємств у 2021 та 2023 рр. за видами діяльності (% відповідей)

ВЕД	2021 р.		2023 р.	
	Відчували нестачу персоналу	Нестача персоналу стримувала діяльність	Відчували нестачу персоналу	Нестача персоналу стримувала діяльність
<i>Сільське, лісове та рибне господарство</i>	95,1	22,0	49,5	26,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	87,8	26,8	75,0	36,4
Переробна промисловість	86,4	25,2	80,0	56,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	93,1	6,7	70,0	13,3
Будівництво	84,2	35,0	95,0	70,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	93,0	22,2	54,9	32,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	78,0	26,8	70,0	34,4
Сфера послуг	86,4	37,3	57,8	37,9

Джерело: побудовано за даними [13].

Попри всі описані проблеми, спричинені повномасштабною війною, «ламаний» (падання – зростання) тренд сільськогосподарського виробництва в Україні зберіг свою тенденцію. Тобто після зниження у 2022 р. індексу сільгосппродукції на 25% (рослинництва – на 28%) у 2023 р. його значення зросло на 11,1% (рослинництва – на 13,9%) (рис. 2). Варто зазначити, що в аналізованому періоді порушення виявленої тенденції спостерігалось лише у 2015 і 2020 рр. Причинами низхідного тренду індексу сільгосппродукції в означених роках було порушення господарських зв'язків (унаслідок російської агресії) та скорочення ділової активності (унаслідок пандемії COVID-19). Також падіння результатів діяльності агросектору тоді поглиблювалося під впливом зниження врожайності, а надто ключових сільгоспкультур, тобто зернових (на 6% і 13,4% відповідно) та соняшника (на 21,1% у 2020 р.).

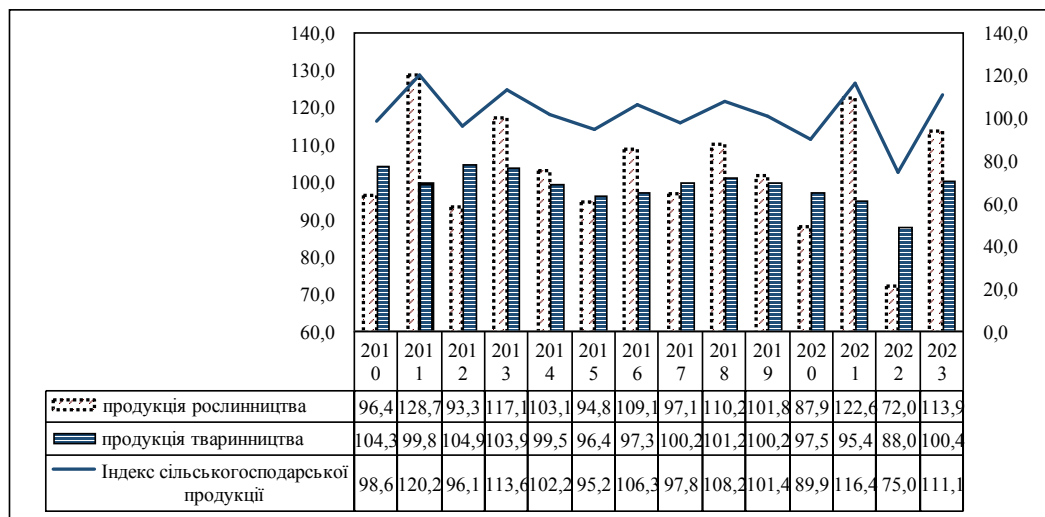

Рис. 2. Індекси сільськогосподарської продукції в Україні, %

Джерело: побудовано за даними [7].

У 2023 р. зростання індексу сільськогосподарської продукції відбулося в усіх регіонах, окрім Запорізької, Луганської, Сумської і Херсонської областей. Однак, попри відновлення позитивної динаміки сільгоспвиробництва в Україні, його обсяги (у постійних цінах 2021 р.) становили лише 83% рівня 2021 р. Незначного (0,7ч5,1%) приросту продукції агросектору вдалося досягти лише в п'яти областях Західного регіону (Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській і Тернопільській), а також у Полтавській області.

Базовий сегмент українського сільського господарства – рослинництво (на яке припадає понад 80% у структурі сільгоспвиробництва) – у 2023 р. продемонструвало позитивну динаміку відновлення, а надто у Вінницькій (+28,5%), Київській (+29,6%), Миколаївській (+34,4%) і Одеській (+25,6%) областях. Але за підсумками двох років великої війни зменшення обсягів виробництва продукції рослинництва в Україні (у постійних цінах 2021 р.) становило 18,2%. Найбільші втрати зафіксовано в Донецькій (-70,8%), Запорізькій (-83,9%), Луганській (-79,7%) і Херсонській (-97,2%) областях.

Значне падіння індексу виробництва продукції рослинництва пов'язано також і з втратою посівних площ, які впродовж 2022-2023 рр. скоротилися на 20,2%. У регіональному розрізі найбільших утрат закономірно зазнали регіони активних бойових дій і прилеглі до них, передусім Херсонська, Запорізька, Луганська, Донецька, Харківська і Миколаївська області, зменшення посівних площ сільськогосподарських культур яких становило 23,4ч95,8% (табл. 2). Наслідком такої динаміки стали певні зміни в регіональній структурі посівних площ, найбільшою мірою на користь Одеської (+1,69 в. п.), Кіровоградської (+1,57 в. п.), Полтавської(+1,52 в. п.) і Вінницької (+1,45 в. п.) областей. Утрата

Таблиця 2
Динаміка та регіональна структура посівних площ сільськогосподарських культур в Україні

Регіон	Структура, %			Структурні зміни, в. п.			Темп приросту, %			
	2014р.	2021р.	2022р.	2023р.	2022-2021 рр.	2023-2022 рр.	2023-2021 рр.	2022 р./2021 р.	2023 р./2022 р.	2023 р./2021 р.
<i>Україна</i>	100,00	100,00	100,00	100,00	0,00	0,00	0,00	-18,11	-2,55	-20,20
Вінницька обл.	5,94	5,72	6,97	7,17	1,25	0,19	1,45	-0,15	0,18	0,03
Волинська обл.	1,96	2,18	2,62	2,60	0,44	-0,02	0,42	-1,48	-3,20	-4,63
Дніпропетровська обл.	7,15	6,94	8,30	8,30	1,36	-0,01	1,35	-2,05	-2,63	-4,63
Донецька обл.	4,89	3,67	1,67	1,34	-2,00	-0,34	-2,34	-62,71	-22,11	-70,96
Житомирська обл.	3,06	4,08	4,87	4,60	0,79	-0,28	0,52	-2,15	-8,06	-10,03
Закарпатська обл.	0,70	0,62	0,79	0,74	0,18	-0,06	0,12	5,15	-9,32	-4,64
Запорізька обл.	5,97	5,98	2,61	1,20	-3,37	-1,41	-4,79	-64,28	-55,31	-84,04
Івано-Франківська обл.	1,38	1,34	1,66	1,65	0,32	-0,01	0,31	1,41	-3,04	-1,67
Київська обл.	4,24	4,27	5,09	5,18	0,83	0,08	0,91	-2,26	-0,99	-3,23
Кіровоградська обл.	6,14	5,99	7,35	7,56	1,36	0,21	1,57	0,47	0,27	0,74
Луганська обл.	3,10	3,05	0,83	0,69	-2,23	-0,14	-2,36	-77,87	-18,75	-82,02
Львівська обл.	2,31	2,51	3,19	3,28	0,68	0,09	0,76	3,96	0,15	4,11
Миколаївська обл.	5,74	5,62	5,56	5,40	-0,07	-0,16	-0,23	-19,07	-5,35	-23,40
Одеська обл.	6,79	6,49	7,90	8,18	1,41	0,28	1,69	-0,31	0,91	0,60
Полтавська обл.	6,31	6,09	7,39	7,61	1,30	0,21	1,52	-0,60	0,28	-0,32
Рівненська обл.	1,99	2,21	2,66	2,77	0,45	0,11	0,56	-1,34	1,38	0,02
Сумська обл.	4,00	4,24	4,88	4,71	0,63	-0,17	0,47	-5,88	-5,90	-11,43
Тернопільська обл.	2,95	2,97	3,64	3,73	0,67	0,09	0,76	0,35	-0,22	0,13
Харківська обл.	6,34	6,43	4,48	5,51	-1,95	1,03	-0,92	-42,97	19,92	-31,61
Херсонська обл.	5,25	5,21	0,56	0,28	-4,64	-0,29	-4,93	-91,12	-52,34	-95,77
Хмельницька обл.	4,12	4,24	5,20	5,30	0,96	0,10	1,05	0,32	-0,69	-0,37
Черкаська обл.	4,41	4,29	5,19	5,34	0,89	0,16	1,05	-1,10	0,38	-0,73
Чернівецька обл.	1,12	1,08	1,32	1,36	0,24	0,04	0,28	0,42	0,29	0,71
Чернігівська обл.	4,15	4,77	5,26	5,54	0,49	0,28	0,77	-9,70	2,57	-7,38

Примітка. Не враховано тимчасово окуповані російською федерацією території та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: побудовано за даними [7].

посівних площ призвела до радикальної зміни структури сільгоспвиробництва в Херсонській області – частка продукції рослинництва у ній скоротилася на 32,54 в. п. (до 58,62%).

Порівняно з 2021 р. площа посіву зернових і зернобобових культур в Україні скоротилася на 31,3%, сояшника – на 21,2%, овочевих культур – на 13,7%, картоплі – на 5,7%, а площа насаджень плодово-ягідних культур зменшилася на 13,8%. Водночас на 10,1% зросла площа посіву цукрового буряка. З динамікою посівних площ корелювали обсяги виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур у натуральному виразі, який у 2023 р. становив: зернових і зернобобових – 59 772 тис. т (-30,5% показника 2021 р.); цукрового буряка – 13 130 тис. т (+21%); сояшника – 12 760 тис. т (-22,2%); картоплі – 21 359 тис. т (аналогічно 2021 р.); овочевих культур – 8297 тис. т (-16,5%); плодових та ягідних культур – 1996 тис. т (-10,7%).

Найбільше (>50%) падіння валового збору зернових і зернобобових культур за два роки великої війни відбулося у Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській і Херсонській областях. Проте у 2023 р. усі регіони, окрім названих, а також Львівської і Рівненської областей, продемонстрували позитивну динаміку виробництва зернових культур. Найвищого приросту досягли Вінницька (+40,1%) і Одеська (+32,2%) області.

Упродовж 2022-2023 рр. виробництво пшениці в Україні зменшилося на 32,74%, а жита – на 61,02%. Проте виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості за цей період скоротилося лише на 5,74%, а виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів – на 13,35%.

Завдяки високим врожаям, які були на рівні або перевершили показники 2021 р. (окрім овочевих культур), у 2023 р. українському сільському господарству вдалося виробити продукції рослинництва сумарно на 904 630 млн грн, що становило 81,8% довоєнного показника. Найбільше зростання врожайності (+9,6%) порівняно з 2021 р. спостерігалось у сегменті виробництва цукрового буряка. Це єдиний сегмент вітчизняного рослинництва, якому вдалося наростити виробництво та збільшити посівні площі у 2023 р.

Упродовж двох років повномасштабної війни інший сегмент українського сільського господарства – тваринництво – зазнало менших утрат (-11,4% сумарного обсягу виробництва в постійних цінах 2021 р.) порівняно з рослинництвом (-18,2%). Наймасштабніше скорочення виробництва тваринницької продукції за вказаний період відбулося в Донецькій (-73,3%), Запорізькій (-88,9%) і Херсонській (-79,3%) областях. Також великих утрат у цьому сегменті сільгоспвиробництва зазнали Луганська (-41,1%) та Харківська (-48,9%) області. Проте остання у 2023 р. продемонструвала найвищий серед регіонів індекс продукції тваринництва – 129,8%.

У структурі сільськогосподарської продукції в Україні тваринництво традиційно становило меншу частку, величина якої мала чітку тенденцію до скорочення. Упродовж 2012-2021 рр. значення цього показника зменшилося у 1,9 раза (від 33,2% до 17,7%). Війна внесла певні корективи у структуру сільгоспвиробництва на користь продукції тваринництва, але це стало наслідком скорочення посівних площ, передусім у Херсонській області. Найбільше на тваринництві спеціалізуються Закарпатська (45,8% у структурі сільгосппродукції у 2023 р. проти 50,6% у 2012 р.) та Івано-Франківська (36,3% проти 54,5%) області (табл. 3). Значна (>20%) частка продукції тваринництва у відповідній структурі незмінно характерна для решти областей Західного регіону, а також для Вінницької, Дніпропетровської, Київської і Черкаської областей.

На 01.01.2024 р. кількість сільськогосподарських тварин в Україні суттєво скоротилася порівняно з відповідним показником аналогічного періоду 2021 р., а саме: великої рогатої худоби (ВРХ) – на 25% (зокрема корів – на 24,5%), свиней – на 13,3%, овець – на 20,5%, птиці – на 8%. Як наслідок, за два роки війни відбулося падіння обсягів виробництва основних видів продукції

Таблиця 3

Частка продукції рослинництва і тваринництва у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, %

Регіон	Продукція рослинництва				Продукція тваринництва			
	2014 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2014 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Україна	77,25	82,30	79,09	81,10	22,75	17,70	20,91	18,90
Вінницька обл.	75,22	71,36	65,17	70,53	24,78	28,64	34,83	29,47
Волинська обл.	61,87	70,69	72,06	72,83	38,13	29,31	27,94	27,17
Дніпропетровська обл.	73,97	79,43	77,20	78,96	26,03	20,57	22,80	21,04
Донецька обл.	76,45	81,68	69,76	83,00	23,55	18,32	30,24	17,00
Житомирська обл.	74,37	83,31	82,26	83,09	25,63	16,69	17,74	16,91
Закарпатська обл.	53,08	52,63	53,60	54,17	46,92	47,37	46,40	45,83
Запорізька обл.	82,66	91,66	85,79	94,11	17,34	8,34	14,21	5,89
Івано-Франківська обл.	54,58	63,31	63,03	63,66	45,42	36,69	36,97	36,34
Київська обл.	69,77	75,77	73,16	77,69	30,23	24,23	26,84	22,31
Кіровоградська обл.	88,27	91,06	89,65	90,67	11,73	8,94	10,35	9,33
Луганська обл.	80,37	92,42	80,45	80,76	19,63	7,58	19,55	19,24
Львівська обл.	65,34	71,53	73,25	73,76	34,66	28,47	26,75	26,24
Миколаївська обл.	85,17	92,24	89,31	91,84	14,83	7,76	10,69	8,16
Одеська обл.	87,20	92,03	88,92	91,07	12,80	7,97	11,08	8,93
Полтавська обл.	82,09	85,65	86,37	86,63	17,91	14,35	13,63	13,37
Рівненська обл.	70,69	78,41	78,13	78,07	29,31	21,59	21,87	21,93
Сумська обл.	85,83	88,50	90,92	91,24	14,17	11,50	9,08	8,76
Тернопільська обл.	80,72	82,32	81,00	81,81	19,28	17,68	19,00	18,19
Харківська обл.	83,88	88,00	89,79	90,52	16,12	12,00	10,21	9,48
Херсонська обл.	80,34	91,16	59,33	58,62	19,66	8,84	40,67	41,38
Хмельницька обл.	79,02	84,16	81,37	82,24	20,98	15,84	18,63	17,76
Черкаська обл.	66,99	71,56	69,33	72,22	33,01	28,44	30,67	27,78
Чернівецька обл.	68,13	74,62	73,69	76,16	31,87	25,38	26,31	23,84
Чернігівська обл.	84,09	90,07	88,47	89,81	15,91	9,93	11,53	10,19

Примітка. Не враховано тимчасово окуповані російською федерацією території та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Джерело: побудовано за даними [7].

тваринництва в натуральному виразі: м'яса – на 8,15% (до 2239,5 тис. т), молока – на 14,73% (до 7430,4 тис. т), яєць – на 19,13% (до 11 379,4 млн шт.), вовни – на 20,71% (до 1187 т). Водночас обсяг реалізованої сільгосппродукції у вартісному виразі за вказаний період зріс: м'яса та м'ясних продуктів – на 46,93%, молочних продуктів – на 13,48%.

В Україні спостерігається стійка тенденція до збільшення частки підприємств у виробництві продукції тваринництва. За період 2010-2023 рр. значення цього показника зросло на 18,0 в. п. (із 40 до 58%). Упродовж останніх двох років частка промислового виробництва тваринницької продукції збільшилася на 4,8 в. п. Така тенденція має відчутні позитивні наслідки (з огляду на вищу продуктивність підприємств порівняно з господарствами населення), передусім у молочному сегменті. Унаслідок активних бойових дій цей сегмент тваринництва зазнав значних утрат, зокрема молочнотоварних ферм. Напередодні повномасштабного вторгнення в Україні функціонувало 1781 господарство з виробництва молока, тоді як у 2022 р. кількість їх скоротилася до 1440, а впродовж 2023 р. – до 1309 підприємств.

У 2023 р. практично в кожному регіоні продовжилося скорочення поголів'я корів у промисловому секторі. Винятком стали Миколаївська (+0,5 тис. голів, або +8,1%), Тернопільська (+0,6 тис. голів, або +3,7%) і Харківська (+1 тис. голів, або +5%) області. Остання активно відновлює свій агросектор, який відчутно постраждав від російської окупації.

Попри загалом негативну динаміку поголів'я корів в Україні, переважна більшість (2/3) регіонів продемонстрували зростання обсягів виробництва промислового молока завдяки підвищенню продуктивності. Як наслідок, обсяг

молока від підприємств у структурі переробки повернувся до рівня 2021 р., загальна частка такого молока у структурі зданого на переробку збільшилася до 89,1% (проти 81,8% перед повномасштабним вторгненням), а частка молока гатунку «екстра» досягла 49% [14]. На 01.01.2024 р. лідерами за обсягом промислового виробництва молока були Полтавська Черкаська, Чернігівська, Київська та Вінницька області, які сумарно утримували 51,4% промислових корів в Україні та забезпечували 72,5% надходжень молока від молочнотоварних ферм на переробку.

Висновки. Описані ключові тенденції та проблеми розвитку українського сільського господарства (прямі та непрямі втрати внаслідок війни, скорочення посівних площ, нестабільна динаміка врожайності та спеціалізації сільгоспвиробництва) за останні два роки дещо змінили просторову архітектуру цього сектору національної економіки. Зокрема, у регіональній структурі виробництва сільськогосподарської продукції закономірно зменшилися частки Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Харківської і Херсонської областей. Водночас традиційні лідери вітчизняної аграрної сфери – Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька та Черкаська області – відчутно наростили свій потенціал виробництва сільгосппродукції (як рослинництва, так і тваринництва).

Попри складну політико-економічну ситуацію в країні, держава активно підтримує сільське господарство, зокрема шляхом компенсації сімейним фермерським господарствам сплаченого ЄСВ та надання кредитів і дотацій фермерським господарствам. Держава також застосовує гарантійні інструменти (які покривають 50 або 80% ризику) щодо кредиторів, які фінансують сільське господарство в регіонах, близьких до зони воєнних дій. Водночас в Україні активно діє державна програма часткової компенсації (25%) вартості сільгосптехніки вітчизняного виробництва, до якої доєдналися понад 100 машинобудівних підприємств. Перелік сільськогосподарської техніки та обладнання, вартість яких частково компенсується в межах державної підтримки, розширено до 8705 номенклатурних одиниць. Застосування такого інструменту, з одного боку, дає змогу стимулювати розвиток вітчизняного машинобудування для АПК, а з другого, – надає можливість аграріям придбати необхідну техніку на вигідних умовах.

Перспективи розвитку українського сільського господарства значно розширять введення в дію закону «Про аграрні ноти», який набере чинності на початку 2025 р. За цим законом у практику впроваджується новий фінансовий інструмент – неемісійні цінні папери (аграрні ноти), які функціонуватимуть в електронному вигляді. Очікується, що використання такого інструменту спростить доступ українських сільгоспвиробників до фінансових ресурсів і забезпечать глибшу інтеграцію агробізнесу в ринки капіталу, зокрема міжнародні. Новий закон надає доступ іноземним інвесторам до аграрних нот. Відтак можливість додаткового фінансування вітчизняного сільського господарства суттєво зростуть. Новий закон передбачає, що аграрні ноти можна буде використовувати в більшій кількості секторів сільського господарства, які не передбачені чинним законом «Про аграрні розписки». Аграрними нотами можуть скористатися виробники продукції тваринництва, птахівництва, а також представники більш спеціалізованих сегментів, таких як вівчарство, бджільництво тощо. Цей інструмент буде застосовуватися і в сегменті первинної переробки, наприклад виробництва цукру, олії, борошна, крохмалю, томатної пасти та ін. Отже, за допомогою аграрних нот можна буде фінансувати всі ланцюги створення доданої вартості в Україні, пов'язані із сільськогосподарським виробництвом.

Перспективи подальших авторських досліджень у цьому напрямі знаходяться в площині обґрунтування пропозицій щодо вибору інструментів практичної реалізації Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, зокрема її третьої (забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору: підтримка стабільного та справедливого доходу

виробників, підвищення їх конкурентоспроможності) і постої (модернізація аграрного сектору: розвиток переробки, інновації, цифровізація та обмін знаннями) цілей.

Список використаних джерел

1. Ішук С. О., Ляховська О. В. *Розвиток агропереробних виробництв у регіонах України: сировинні аспекти* / наук. ред. С. О. Ішук. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2020. 51 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20200034.pdf>
2. Шевченко А. А., Петренко О. П. Детермінанти економічного розвитку сільського господарства в Україні. *Modern Economics*. 2023. № 38. С. 186-193. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V38\(2023\)-28](https://doi.org/10.31521/modecon.V38(2023)-28)
3. Витопова В. А. Дослідження стану та проблем сільського господарства України в умовах воєнного часу. *Аграрні інновації*. 2024. № 23. С. 210-213. DOI: <https://doi.org/10.32848/agra.innov.2024.23.30>
4. Людвенко Д. В., Томілова-Яремчук Н. О., Крупа Н. М., Хомяк Н. В., Заболотний В. С. Пріоритетні напрями фінансово-економічного розвитку сільського господарства регіонів у повоєнний період в Україні. *Український економічний часопис*. 2023. Вип. 2. С. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-2-9>
5. Могиш О. М., Михайлюк О. Б. Роль міжнародного співробітництва у розвитку сільського господарства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. зб. наук. пр. 2024. Вип. 1(63). С. 47-52. DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2024.1\(63\).47-52](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2024.1(63).47-52)
6. Ковтун О., Косилович Г., Андрушко О., Голячук Ю., Стурко М. Європейська політика сталого розвитку сільського господарства: виклики для України. *Економічні горизонти*. 2024. № 2-3(28). С. 119-138. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.2\(28\).2024.305867](https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(28).2024.305867)
7. *Державна служба статистики України*: сайт. 2024. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
8. *Ukraine third rapid damage and needs assessment (RDNA3)* / Ed. A. Himmelfarb. World Bank, 2023. 182 p. DOI: <https://doi.org/10.1596/41082>
9. FAO Country Profiles: Ukraine. *FAO*: Website. 2024. URL: <https://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=UKR>
10. Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. *Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення*. 2024. 33 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf
11. Лебідь Л. Відновлення чи подальше падіння. Куди рухається український ринок добрив. *AgroPortal*: сайт. 18.12.2023. URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/vidnovlennya-chi-podalshe-padinnya-kudi-ruhayetsya-ukrajinskiy-rinok-dobriv>
12. Файли статистичної інформації. *Державна служба зайнятості України*: сайт. 2024. URL: <https://dcz.gov.ua/stat/statfile>
13. Інфляційний звіт, квітень 2024 року. *Національний банк України*: сайт. 02.05.2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-kviten-2024-roku>
14. Молочна карта України. *Асоціація виробників молока*: сайт. URL: <https://storage.avm-ua.org/uploads/2022/molukr.pdf>

References

1. Ishchuk, S. O. (Ed.), & Lyakhovska, O. V. (2020). *Rozvytok ahropererobnykh vyrobnyctv u rehionakh Ukrayiny: syrovynni aspekty* [Development of agro-processing industries in the regions of Ukraine: raw materials aspects]. Lviv: Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20200034.pdf> [in Ukrainian].
2. Shevchenko, A. A., & Petrenko, O. P. (2023). Determinanty ekonomichnoho rozvytku sil'skoho hospodarstva v Ukrayini [Determinants of economic development of agriculture in Ukraine]. *Modern Economics*, 38, 186-193. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V38\(2023\)-28](https://doi.org/10.31521/modecon.V38(2023)-28) [in Ukrainian].
3. Vytopytova, V. A. (2024). Doslidzhennya stanu ta problem sil'skoho hospodarstva Ukrayiny v umovakh voyennoho chasu [Study of the state and problems of agriculture in Ukraine in wartime conditions]. *Ahrarni innovatsiyi – Agricultural Innovations*, 23, 210-213. DOI: <https://doi.org/10.32848/agra.innov.2024.23.30> [in Ukrainian].
4. Lyudvenko, D. V., Tomilova-Yaremchuk, N. O., Krupa, N. M., Khomyak, N. V., & Zabolotnyy, V. S. (2023). Priorytetni napryamy finansovo-ekonomichnoho rozvytku sil'skoho hospodarstva rehioniv u povoyennyi period v Ukrayini [Priority directions of financial and economic development of regional agriculture in the postwar period in Ukraine]. *Ukrayins'ky ekonomichnyy chasopys – Ukrainian Economic Journal*, 2, 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-2-9> [in Ukrainian].
5. Mohish, O. M., & Mykhaylyuk, O. B. (2024). Rol mizhnarodnoho spivrobotnytstva u rozvytku sil'skoho hospodarstva [The role of international cooperation in the development of agriculture]. In *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Ekonomika* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economics]: Vol. 1(63) (pp. 47-52). DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2024.1\(63\).47-52](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2024.1(63).47-52) [in Ukrainian].
6. Kovtun, O., Kosylovych, H., Andrushko, O., Holyachuk, Yu., & Styurko, M. (2024). Yevropeys'ka polityka staloho rozvytku sil'skoho hospodarstva: vyklyky dlya Ukrayiny [European policy of sustainable development

- of agriculture: challenges for Ukraine]. *Ekonomichni horyzonty – Economies' Horizons*, 2(28), 119-138. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.2\(28\).2024.305867](https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(28).2024.305867) [in Ukrainian].
7. *State Statistic Service of Ukraine*: Website (2024). Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
  8. Himmelfarb, A. (Ed.). (2023). *Ukraine third rapid damage and needs assessment (RDNA3)*. World Bank. DOI: <https://doi.org/10.1596/41082>
  9. FAO Country Profiles: Ukraine (2024). *FAO*: Website. Retrieved from <https://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=UKR>
  10. Neyter, R., Zorya, S., & Mulyar, O. (2024). *Zbytky, vtraty ta potreby sil'skoho gospodarstva cherez povnomasshtabne vtorhennnya [Damages, losses and needs of agriculture due to full-scale invasion] (2024)*. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf [in Ukrainian].
  11. Lebid, L. (2024, Dec 18). Vidnovlennya chy podal'she padinnya. Kudy rukhayet'sya ukrayins'kyy rynek dobriv [Recovery or further decline. Where is the Ukrainian fertilizer market headed?]. *AgroPortal*: Website. Retrieved from <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/vidnovlennya-chi-podal'she-padinnya-kudiruhayetsya-ukrajinskiy-rinok-dobriv> [in Ukrainian].
  12. Fayly statystychnoyi informatsiyi [Statistical information files] (2024). *State Employment Service of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://dcz.gov.ua/stat/staffile> [in Ukrainian].
  13. Inflyatsiynyy zvit, kviten' 2024 roku [Inflation report, April 2024] (2024, May 02). *National Bank of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-kviten-2024-roku> [in Ukrainian]
  14. Molochna karta Ukrayiny [Milk map of Ukraine] (2022). *Milk Producers Association*: Website. Retrieved from <https://storage.avm-ua.org/uploads/2022/molukr.pdf> [in Ukrainian].

Ishchuk S. O., Lyakhovska O. V. Trends in the development of the agricultural economy of Ukraine in war conditions: the regional dimension.

The trends of the share of the main types of economic activity in the gross domestic product of Ukraine during 2010–2023 have been verified. Information is given on the losses caused by the full-scale armed aggression of Russia to the Ukrainian agriculture in terms of main assets and items of indirect losses. The results of research on the availability of personnel and the impact of its shortage on the activities of enterprises in 2021 and 2023 by type of activity are highlighted. The value of the index of agricultural production of crops and livestock in Ukraine in a regional section is analyzed. A structural and dynamic assessment of the cultivated areas of agricultural crops in the regions of Ukraine during the period of the great war was carried out. The change in the volume of production (gross harvest) of agricultural crops in natural terms is diagnosed in correlation with the change in sown areas and productivity. A steady trend towards an increase in the share of enterprises in the production of livestock products was revealed. It was established that despite the generally negative dynamics of the cow population in Ukraine, the vast majority (2/3) of the regions demonstrated an increase in industrial milk production due to increased productivity. It is analytically proved that the problems of the development of Ukrainian agriculture (direct and indirect losses due to the war, reduction of cultivated areas, unstable dynamics of yield and specialization of agricultural production) over the past two years have somewhat changed the spatial architecture of this sector of the national economy. The effectiveness of state stimulation tools for the development of the domestic agricultural sector, in particular, subsidies, guarantees, loans, etc., is shown. In the conditions of martial law and in the perspective of post-war recovery. The effectiveness of state stimulation tools for the development of the domestic agricultural sector, in particular, subsidy, guarantee, credit, etc., is shown. in the conditions of martial law and in the perspective of post-war recovery.

Keywords: agriculture, economy, regions, production, development, plant breeding, livestock breeding.

Ішчук Світлана Олександрівна – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем реального сектору економіки регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: iso.ird@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3698-9039>).

Ishchuk Svitlana Oleksiyivna – Dr.Sci. (Econ.), Prof., Head of the Department of problems of real sector of economy of regions of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Ляховська Олена Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу проблем реального сектору економіки регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: skalecka.olena@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4838-5619>).

Lyakhovska Olena Vasylivna – Ph.D. (Econ.), Senior Researcher of the Department of problems of real sector of economy of regions of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Статтю підготовлено в межах виконання відомчої теми «Моделі оптимізації взаємодії секторів економіки в умовах нестабільності розвитку» (ДР № 0123U100385).

Надійшло 06.09.2024 р.